

מ"הקיץ האלקטרוני" של 1970 לחורף 1973 - סיפור אובדן העליונות האווירית

שאל ברונפלד¹

אם כל חטיבה 7 תהיה בסיני ואם חיל האוויר יפעל כפי שאנחנו מכירים אותו אזי הכוחות הסדירים פלוס חיל האוויר מסוגלים לבלום מתקפה מצרית כוללת²

אלוף ישראל טל, סגן הרמטכ"ל וראש אג"ם, 26.6.1972

מבוא

בין השנים 1967 ל-1982 טולטל חיל האוויר ברכבת הרים. הוא נסק לאיגרא רמא של "מוקד" ב-1967 וצנח לבירא עמיקתא של הקיץ האלקטרוני של 1970 שממנה לא נחלץ עד מלחמת יום הכיפורים (יוה"כ). בתחילת שנות ה-80 הייתה לחיל האוויר עדנה מחודשת והוא חזר ונסק לאיגרא רמא, בכלל זאת מבצע "אופרה" שבו השמיד חיל האוויר את הכור הגרעיני של עירק, ומבצע "ערצב 19" במלחמת "שלום הגליל" שבה הושמדו 19 סוללות טילי קרקע אוויר (טק"א) סוריות ו-87 מטוסי קרב.

מאמר זה עוסק בבירא העמיקתא: איבוד העליונות האווירית בקיץ 1970 בעקבות הקמת מערך ההגנה האווירית המשוכלל במצרים על ידי הסובייטים ותהליך הלמידה של חיל האוויר בניסיון שלא צלח, להישאר יסוד מרכזי בבלימת מתקפה מצרית כוללת. במקביל, המחקר עוקב אחרי השתקפות הלמידה של חיל האוויר בתוכניות ההגנה של סיני ומצביע כי הן לא השתנו באופן משמעותי אחרי קיץ 1970.

¹ מר שאול ברונפלד הינו עמית מחקר במרכז דדו. המחבר מבקש להודות לסא"ל אלי מיכלסון, עורך בין הקטבים, על הערות מועילות מאוד שסייעו בגיבוש מחקריו על התקופה שבין שתי המלחמות, ולסא"ל (מיל) ד"ר נמרוד הגלעדי על הבהרת סוגיות חשובות הנוגעות ללחימה אווירית. תודה מיוחדת שלוחה לגבי לימור יצחק ואבי צדוק מארכיון צה"ל ומערכת הביטחון על סיוע מתמשך, יעיל וידידותי למאמר זה, כמו גם למחקרי האחרים.
² הדברים נאמרו בהערכת מצב אג"מית בפורום מטכ"ל, א"צ 16/12/1975. דבריו התייחסו לפריסת הכוחות הסדירים בסיני, שבה חטיבה 7 חוברת לאחיותיה הסדירות 14 ו-401 ומגדילה את הסד"כ הבולם ל-300 טנקים.

המאמר מבקש להימנע מחוכמה בדיעבד ומתמקד בהתגבשות התפיסות בראשית 1971, אלה שהביאו לכישלונות באוקטובר 1973, ולהצביע על לקחים שניתן להפיק מהאירוע. הלקחים נכתבו בדם ולמרבת הצער הם נדושים שלא לומר טריוויאליים, אך חשוב לחזור ולהדגשים שכן הם בתוקף היום וכנראה שבעתיד חשיבותם עוד תגבר.

המאמר מתבסס רבות על משחקי המלחמה המטכ"ליים שנערכו בין שתי המלחמות ועל ההכנות לחידוש האש בתעלה בתחילת 1971 – מקורות שלא נוצלו די הצורך בהיסטוריוגרפיה של התקופה. הוא משלים ומפנה למחקרים אחרים של המחבר שעסקו בתכניות להגנת סיני במלחמה כוללת.³

קיצור תולדות ההיבט האווירי של מלחמת ההתשה

רקע

פרק זה יתמקד בפעולות חיל האוויר במלחמה ההתשה שנועדו להקל את הלחץ על כוחות היבשה, שנפרסו לאורך תעלת סואץ וגם בתהליכי הלמידה שעברו המטכ"ל וחיל האוויר עד הפסקת האש ב-8 באוגוסט 1970. משום כך, לא נעסוק בפעילויות הרבות של חיל האוויר באותה תקופה: סיוע ללחימה היבשתית בחזית המזרחית והקליטה של מטוסי הקרב האמריקאים מסוג סקייהוק ופנטום; אנו לא נעסוק גם בהגנה האווירית על כוחותינו בסיני ובמבצעים להשמדת מטוסי מיג רבים בקרבות אוויר (מבצעי "רימון", בדרום מזרח לסואץ, האזור שכונה "טקסס"). חיל האוויר מילא תפקיד מרכזי בלחימה בעומק מצרים ובחופי מפרץ סואץ, אך גם בו לא נעסוק שכן מדובר בפעולות מיוחדות וחריגות.⁴

³ שאול ברונפלד, "הסדר יבלום? – הארה מחמישה משחקי מלחמה". בין הקטבים, יתפרסם בקרוב; *משחקי מלחמה מטכ"ליים 1968-1971* (צה"ל: פרסומי מרכז דדו, מאי 2016 [שמור]), "מגננה – הפן השני של מארס", בין הקטבים, גיליון 4, (צה"ל: מרכז דדו, יולי 2015).

⁴ פרק זה מתבסס, בראש ובראשונה, על ספרו רב ההיקף של דני שלום שתיאר את מכלול פעולות חיל האוויר במלחמת ההתשה ועל ספרו פורץ הדרך של דימה אדמסקי שעסק בהחלטת בריה"מ לשגר למצרים כוחות הגנה אווירית. דני שלום, *רוח רפאים מעל קהיר*, (באוויר – פרסומי תעופה וחלל, 2007). דימה אדמסקי, *מבצע קווקז* (מערכות, 2006). לתיאור המהלכים המדיניים, ראו: דן שיפטן, *התשה* (מערכות, 1989). לתיאור המהלכים היבשתיים, ראו: אברהם זהר, *לוחמי קו האש והמים* (המכון לחקר מלחמות ישראל, 2012). על הלמידה של חיל האוויר בתקופה זו, ראו: שמואל גורדון, *שלושים שעות באוקטובר: החלטות הרוח גורל על הפעלת חיל האוויר בתחילת מלחמת יום כיפור*, (ספריית מעריב, 2008). מקור חשוב מאוד הוא שמעון גולן, *מלחמה ביום הכיפורים*, הוצאת מערכות והמחלקה להיסטוריה, 2013, פרק א' בעיקר עמ' 98-84. אולם ספרו המקיף והמעמיק של גולן מתחיל בארועי אביב 1973.

הרוסים באים, הרוסים באים

בחודשים ספטמבר ואוקטובר 1968 החל סיבוב נוסף ברצף המלחמות מול מצרים המכונה "מלחמת ההתשה". בסתיו 1968 החלה הארטילריה המצרית להפגיז קשות את מוצבי צה"ל שנבנו על הגדה המזרחית ויחידות קומנדו מצריות פשטו על המוצבים וארבו לתנועה לאורך התעלה. תגובות צה"ל לא הצליחו להביא לרגיעה – לא הפגזות, שהשמו (הפכו לשממה) את ערי התעלה ופגעו בכוחות המצריים, וגם לא פשיטות לעומק שביצעו הצנחנים וכוחות מיוחדים. שליט מצרים נאצר היה נחוש לגרום לנסיגת ישראל מסיני על ידי שילוב של צעדים מדיניים עם לחימה בלתי פוסקת שימנעו את ירידת הנושא מסדר היום של המערכת הבינלאומית. צבא מצרים, מצדו, שאף להשתקם ולכפר על התבוסה במלחמת ששת הימים וגם הוא שש אלי קרב.

ביולי 1969, רק אחרי שחלפו יותר מארבעה חודשים מאז הקפיצה בהיקף ההפגזות, החל חיל האוויר לתקוף את הארטילריה המצרית וכוחות מצרים אחרים בתעלה. בזיכרונותיו תאר אלוף עזר ויצמן, אז ראש אג"ם, את היקלעותו למארב ארטילרי מצרי בעת ביקור בקו התעלה ב-8 ביולי 1969, "הפגזים רודפים אותנו ומתנפצים מכל הכיוונים, גשם לא נורמלי של אש ואדמה ורסיסים". בהמשך הוא תיאר את תגובתו לתקרית:

חזרתי למטכ"ל, קראתי למוטי הוד לחדרי, נעלתי אותו, לאחר ששילקתי משם את כל האנשים – ושאגתי, כפי שלא שאגתי אף פעם. מה שבקע אותו יום מהחדר הנעול, היה פחות או יותר זה: 'תשמע, זה נגמר! היום! זה מוכרח להיפסק, עכשיו! לפני שאני שואל את שר הביטחון ואת המטכ"ל, אתה מכניס את חיל-האוויר ודופק ארטילריה מצרית ומפקדות ולוגיסטיקה, שום תירוצים! שום סיפורים!' ומוטי, שהוא, באמת, ידיד טוב ומיטיב להכיר אותי ויודע מה קורה כאשר הדם עולה לי לראש, עונה בשקט: 'בסדר, תן לי לחשוב'.⁵

אלוף מרכזי הוד, מפקד חיל האוויר, לא אץ להכניס את חיל האוויר למערכה ובאותה עת היו לו סיבות טובות. סד"כ מטוסי הקרב הצרפתיים נשחק במלחמת ששת הימים והסקייהוקים הגיעו מארה"ב בקצב איטי. הוא נזקק לזמן לשקם את המטוסים השחוקים ולהכשיר צוותים להפעלת הסקייהוקים.

⁵ עזר ויצמן ודב גולדשטיין, *לך שמים – לך ארץ*, (תל אביב: ספרית מעריב, 1975), 311-312.

הוד גם חשש שהפעלת מטוסי קרב בתעלה תעורר רעש גדול מדי בארה"ב ותסכן את רכש הפנטומים.

משהוחלט להכניס למערכה את חיל האוויר, החל ב-20 ביולי 1969, הופעלה עוצמתו בהצלחה רבה. החיל סייע לכוחות היבשה שנפרסו במערב סיני על ידי תקיפת הארטילריה ומטרות מצריות אחרות ופעל כארטילריה מעופפת משוכללת. במקביל הוא שמר על עליונות אווירית והשמיד עד סוף 1969 את מערך ההגנה האווירית שנועד להגן על המצרים מפניו. כיוון שכך, הרמטכ"ל חיים בר-לב יכול היה לבשר למאזיניו בכנס ספ"כ שהתקיים בראשית 1970, שבעקבות תקיפות חיל האוויר הצטמצם מספר הפגזים שהמצרים ירו על כוחותינו: מאלפי פגזים ביום ביולי 1969 למאה בלבד בתחילת ינואר 1970.⁶

הממשלה לא הסתפקה בהפעלת חיל האוויר כארטילריה מעופפת. מעודדת מההצלחה בתעלה ובהמרצת יצחק רבין, השגריר בווינגטון, הממשלה החליטה בינואר 1970 להפעיל את חיל האוויר כזרוע אסטרטגית ולתקוף מטרות צבאיות גם בעומק מצרים באמצעות מטוסי פנטום שהחלו להגיע בספטמבר 1969. הממשלה קיוותה שהתקיפות בעומק תרתענה את המצרים מלצאת למלחמה כוללת והן גם תבאנה את המלחמה לסף ביתם של המצרים. אלה בתוספת חרפת הכישלון במלחמת ששת הימים, יביאו לערעור המשטר של נאצר ויסללו את הדרך להסדרים מדיניים שיניחו את דעת ישראל.⁷

למרבת הצער כל זאת לא קרה. להיפך, ריסוק ההגנה האווירית בחצי השני של 1969 גרם לברייה"מ להיענות לקריאות ההצלה של נאצר ולקראת סוף אותה שנה הוחלט לשלוח לעזרתו את דיוויזיית ההגנה האווירית ה-18 הסובייטית. משלוח הדיוויזיה ופריסתה במצרים בחודש מארס 1970 כונו "מבצע קווקז" והם תוארו בפירוט במחקרו של דימה אדמסקי. לצורך ענייננו חשוב לציין כי הכוח הסובייטי כלל שלוש חטיבות הגנה אווירית מוקטנות, בנות שישה גדודים כל אחת ובכל גדוד ארבע סוללות SA-3, מחלקת תומ"ת נ"מ ZSU-23/4 ("שילקה") ויחידות טילי כתף נ"מ SA-7 ("סטלה"). כוח המשלוח הסובייטי כלל גם חטיבה אווירית, שמנתה חמש טייסות מטוסי מיג-21 מהסוגים המשופרים. בהמשך

⁶ כנס ספ"כ, 13.1.1970, א"צ 329/717/1977.
⁷ אדמסקי, מבצע, פרק שני.

הלחימה נשלחו למצרים סוללות SA-2 משופר שהופעלו על ידי הכוחות המצרים שגם הוכשרו בהפעלת סוללות SA-3.⁸

טיל הכתף; SA-7

המהלך הסובייטי הפתיע בכל המובנים. הוא ניפץ את הקונספציה המדינית שהסובייטים לא ישלחו למצרים עוצבות המצוידות באמל"ח המתקדם ביותר שלהם ושהעוצבות תשתתפנה באופן פעיל בלחימה. הוא גם חשף שאמ"ן ומודיעין חיל האוויר לא פירשו נכון סימנים רבים, שהעידו על המפנה במדיניות של בריה"מ.⁹

עוד קודם למשלוח דיוויזיית ההגנה האווירית, הציפה בריה"מ את צבא מצרים ב"יועצים" שסייעו לו בקליטת אמל"ח, בהדרכה, בתחזוקה וגם במבצעים. בהדרגה נטלו היועצים הסובייטים סמכויות מהקצינים המצרים בכל זרועות הצבא. נוסף לכך את הבסיסים הימים והאוויריים שהוענקו על ידי בריה"מ ונקבל את אשר כינו החוקרים – "הקולוניזציה הסובייטית של מצרים".¹⁰ במילים אחרות, אחרי מלחמת ששת הימים ועוד יותר אחרי הכנסת חיל האוויר למערכה בחצי השני של 1969, פעלה בריה"מ כדוב פצוע (מבחינה מדינית) ורעב (בהיבט האסטרטגיה הגלובלית). התנהלות זאת הפתיעה את ישראל ברמה האסטרטגית ומאוחר יותר וגם ברמה הטקטית. כך שמאז אפריל 1970 ניסתה ישראל להיחלץ מהמציאות החדשה שבה צה"ל נלחם נגד מצרים המגובה בחיל משלוח סובייטי. מול צה"ל עמדו כוחות שהפעילו אמצעי לחימה משוכללים,

⁸ אדמסקי, מבצע, 34-46. המחקר מצביע כי ההחלטה הסובייטית התקבלה בתחילת סתיו 1969 ולא כפי שטענו רבים לפניו (וגם אחריו), בעקבות ההפצצות בעומק מצרים בינואר 1970. תיאור נוסף ראו אצל אלכס ויטן, "מעורבות והתערבות הסובייטית במצרים 1970-1972", מערכות 289-290 (אוקטובר 1993).

⁹ אדמסקי, מבצע, 115-138. הוא כינה את הפרשה "ככישלון מודיעין מובהק".
¹⁰ ויטן, מעורבות, 66-68.

בהיקף מעצמתי, כשישראל לא זכתה לגיבוי אמריקאי דומה – לא ברמה המדינית וגם לא במישור הצבאי והטכנולוגי.

הקיץ האלקטרוני של 1970

התגובה להופעת חיל המשלוח הסובייטי הייתה הפסקת התקיפות בעומק מצרים – התקיפה האחרונה התבצעה ב-13 באפריל 1970 (סה"כ בוצעו 119 גיחות במהלך 19 מבצעים). אולם הפסקת התקיפות לא החלישה את הנחישות הסובייטית לאושש את משטר נאצר. תיאור פיקוד ההגנה האווירית המצרית לפני הגעת חיל המשלוח הסובייטי ואחריו מופיע בספרו החשוב של דני שלום, הכולל גם תיאור סכמתי של מערכות המכ"ם, סוגי הטק"א וטקטיקות ההפעלה של הפיקוד. די אם יצוין כאן שהמערך הסובייטי שהוצב מול חיל האוויר היה כבד, רווי בחומר וברוח. החומר כלל שפע מערכות מכ"ם, סוללות טק"א, תותחי נ"מ וטייסות מיגים – ביניהם גם אמצעים שמעולם לא הוצבו מחוץ לגבולות בריה"מ. הרוח הייתה תורת הפעלה משולבת ומתוחכמת של כל רכיבי המערך שהתבססה גם על הניסיון העשיר בהפעלת מערך ההגנה האווירית בצפון וייטנאם מאז שנת 1965. תורת ההפעלה כללה את היסודות הבאים:

מערכות שליטה ובקרה אחודות, שליטה על מספר סוללות בו-זמנית, טווחי הפעלה חופפים של מספר סוללות, מערכים מדלגים (בעיקר של סוללות SA-3), ירי מטחי טילים, הטעיות והונאות מערכתיות וטקטיות (למשל, בשלב מסוים נבנו 80 אתרי סוללות טק"א ורק בשליש מהם הוצבו סוללות מבצעיות, הדבר איפשר לסוללות המבצעיות לדלג במהירות ולהציב מארבים).¹¹

לסובייטים הייתה תכנית סדורה לשלילת העליונות של חיל האוויר שנרכשה בדם ובעמל במחצית השנייה של 1969. בשלב הראשון הוצבו הסוללות הסובייטיות בלב מצרים, כך הן שיחררו את הסוללות המצריות לזחילה לעבר התעלה, והטייסות הסובייטיות הגיעו לבסיסי האוויר קיבלו אחריות על הגנת שמי מצרים. במקביל, הוחל במבצע רב היקף לבניית 150 מחפורות לטילים, עד קו 30 ק"מ ממערב לתעלה. במאי הוחל בשלב השני – המכריע (שכונה "אמלי") – לגלגול מערך ההגנה האווירית לעבר התעלה. בסופו של מהלך היה המערך אמור לכסות את שמי התעלה ולמנוע מחיל האוויר לפגוע בארטילריה ובמטרות

מצריות אחרות.¹²

¹¹ שלום, רוח רפאים, 548-535.

¹² שם, 765-757.

כיוון שכך, עמדה בפני חיל האוויר משימה כבדה: איך לעצור את הזחילה האיתית ("זחזחה" בלשונם) מזרחה של מערך ההגנה האווירית. על היקף המשימה יעידו הנתונים הבאים: במארס תקף חיל האוויר 38 מחפורות של סוללות טק"א, במאי נתקפו 80 מחפורות וביולי, חודש השיא, 106 מחפורות.¹³ הניסיון שרכש חיל האוויר במחצית השנייה של 1969 תוך השמדת מערך המצרי של סוללות SA-2, לא היה בו די. מבצע "אמל" נוהל במקצועיות על ידי הסובייטים והוא כלל כמויות ואיכויות של אמצעי הגנה אווירית שלא היו ביד המצרים בשנה הקודמת. המצרים מצידם תרמו כוח אדם רב (פועלים ואנשים צבא) לחפירת המחפורות ודבקו במשימה על אף האבדות הרבות שנגרמו לחופרים.¹⁴

כך נולד הכינוי "קיץ אלקטרוני" שאותו טבע שר הביטחון משה דיין. את קיץ 1967 שבו השמיד חיל האוויר את חיל האוויר המצרי בבסיסיו, ניתן לכנות "קיץ של מקלענות", אולם ב-1970 לא היה די במקלענות. מול מטוסי התקיפה של חיל האוויר ניצבה חומת הגנה אווירית שהתבססה על מערכת אינטגרטיבית של מכ"מים, סוללות טק"א, תותחי נ"מ, בקרה אווירית וניסיון מבצעי – כולם בכמויות שרק מעצמה כמו בריה"מ הייתה יכולה לספק לגרורתה המצרית. חיל האוויר אומנם הצטייד באמצעי ל"א, אך הכמויות והאיכויות שעמדו לרשותו לא הספיקו; גם המקצוענות והנחישות של טייסי חיל האוויר לא הספיקו ומסוף יוני 1970 החלה הכף לנטות לרעת ישראל.

הביטוי הכואב והמובהק לשינוי ביחסי הכוחות היה נפילת חמישה מטוסי פנטום (שמונה אנשי צוות אוויר נפלו בשבי, אחד חולץ ושמואל חץ, מפקד טייסת 69, נהרג) ועוד שני פנטומים שחזרו בעור שיניהם (מטוסייהם של אביהו בן נון, מפקד טייסת 201, ושל הטייס רענן נאמן שנפצע, והנווט יורם רומם הצליח להנחית בשלום את הפנטום). בנוסף הופל גם מטוס מסוג "סער" (סופר-מיסטר צרפתי ששודרג בעזרת מנוע של סקיהוק). חיל האוויר לא היה יכול להמשיך לספוג אבדות בשיעור כזה, מה גם שבתקיפה ביום 18 ביולי שבה נהרג חץ ומטוסו של בן נון נפגע קשה, הוכח כי אמצעי הל"א שסיפקה ארה"ב

¹³ שם, 764.

¹⁴ ראו תיאור השלבים של התכנית הסובייטית ותגובות צה"ל בהרצאת תא"ל יחזקאל סומך, ראש מחלקת אוויר, בכנס ספ"כ, 19.8.1970, א"צ 329/717/1977. המחבר מודה ליניב פרידמן, דוקטורנט וחוקר במרכז דדו, שהפנה אותו למסמך חשוב זה.

בבהילות אינם אפקטיביים נגד סוללות SA-3. יתר על כן, התברר שלארה"ב אין כלל אמצעים נגד סוללות אלה.¹⁵

פרוטוקול ישיבת פורום מטכ"ל עם שר הביטחון שהתקיימה ב-6 ביולי, מצביע על אווירה קודרת אחרי נפילת שלושת הפנטומים הראשונים.¹⁶ דיין הגדיר את הישיבה "כפתיחת דיון אופרטיבי יותר מאשר כהערכת מצב גרידא". הישיבה עסקה בנושאים אסטרטגיים ומערכתיים בחזית המצרית (וגם בזירות אחרות) בעקבות מה שהסתמן כאובדן העליונות האווירית. כאן נסתפק בהצבעה על הנושאים הבאים:

ראשית, מהסקירה המדינית והצבאית של האלוף יריב וההשלמות של דיין עולה כי הצמרת הצבאית הבינה היטב את המהלכים המצרים-סובייטיים בתעלה ואת המטרות המדיניות שהנחו אותם, מצד אחד, וכי לא היו לה אשליות לגבי היקף ועוצמת התמיכה הצפויה מארה"ב, מצד שני. שנית, דיין הציג את הבעיה המבצעית-מערכתית הבסיסית שניצבה בפני ישראל בחזית התעלה באופן חד:

1. במצב שאנחנו נמצאים בו כבר זמן רב והוא העדר קרב הכרעה. כל מה שאנחנו עושים עשינו, ביתר הצלחה או בפחות הצלחה, במצב האופרטיבי הזה שאנחנו נמצאים שאיננו מביא לקרב הכרעה, אולי היו מצליחים להוריד עוד כמה סוללות "סו ווט?". המצב הצבאי מאז מלחמת 6 הימים ועד היום חסר את האלמנט של קרב הכרעה, זה המצב שבו אנחנו מתבוססים במלחמה הזאת.
2. שאלה מאוד אקטואליות: האם יש ביכולתנו להשמיד את מערכות א.ס.א.2, שעכשיו מלווה בני"מ וכעת [זז] קדימה מקוט[ו]מיה [ש"ת מצרי. א"ש], ובאיזה מחיר אנחנו יכולים להשמיד אותן? האם יש בכוחנו בכלל ובאיזה מחיר? ולא השמדה חד פעמית אלא זה ענין כמו יבלית אפשר לקצץ מלמעלה, אחר כך הם יביאו עוד סוללות והם יפעילו עוד סוללות. האם בכלל יש פה אפשרות להתגבר על זה?¹⁷

¹⁵ טילי "שרייק" ופצצות מצרר היו אפקטיביים למדי בווייטנאם אך רק נגד SA-2, מה גם שבאותה עת האמריקאים סרבו לספקם לצה"ל.

¹⁶ א"צ 10/10/2013. פרוטוקול הישיבה השתרע על 59 עמודים.

¹⁷ שם, עמוד 20, העברית המשובשת מופיעה במקור. שים לב למטפורה על היבלית, שקדמה בעשרות שנים למטפורה של "כיסוח דשא" שפרסמו אפרים ענבר ואיתן שמיר בשנות ה-2000 ובאה שני דורות אחרי המטפורה של זאב ז'בוטינסקי על "קיר ברזל".

התשובות של דיין היו ברורות. לדעתו, בשלב זה לא צריך לעשות ניסיונות להשמיד את מערך הטיילים. הטיילים אינם "חרב חדה המונחת על צווארנו" (צבאית ומדינית). הוא אמר שצריך לחכות ולנצל את הזמן לפיתוח תורת לחימה ולהצטייד באמצעים הדרושים ממקורות אמריקאים ומפיתוח עצמי. בדבריו הוא הדגיש כי לחיל האוויר אין בעת הזאת מספיק ידע להתמודדות עם הטיילים.¹⁸

הרמטכ"ל וכל חברי המטכ"ל, חוץ מהאלוף חופי, תמכו בעמדת דיין בנימוקים כאלה ואחרים וכאן נביא את דברי הוד:

אנחנו לא יכולים לשבור את המערך הזה [ההגנה האווירית המצרית] בלי לשלם מחיר יקר שאני לא ממליץ [...] לצערי הרב נוצר מצב שאנחנו מוכרחים לעשות הפסקה מסוימת ולהסתכל סביב [...] אנחנו מרגישים לחוצים בשבוע זה כי זו הפעם הראשונה מאז שחיל האוויר קיים שיש בפניו בעיה שהוא מחר בבוקר לא יכול לקום ולהגיד: 'יש לי פתרון, אילו הייתם נותנים לי הייתי פותר זאת' [...] [אנחנו צריכים זמן], נלמד את הבעיה, לפי דעתי נתגבר עליה אם בדרך ישירה או בדרך עקיפה.¹⁹

נוסיף כי בישיבת פורום מטכ"ל, ב-20 ביולי, אחרי כישלון התקיפה באמצעות מארזי הל"א שהגיעו בדחיפות מארה"ב, אמר הוד: "צריך לזכור שאין דבר יותר יקר מזמן בעניין [בנין הכוח] האווירי". הוא התכוון להצטברות הפנטומים, שהגיעו בקצב של ארבעה מטוסים בחודש וללימוד המטוס החדש והמשוכלל, ואמר "לכן בשבילנו הזמן יש לו ערך כמעט ללא תחליף".²⁰ שלישית, חבר לשעבר במטכ"ל, יצחק רבין, תמך נמרצות בהמשך התקיפה של ההגנה האווירית. רבין שדחק בממשלה, בסתיו 1969, לבצע תקיפות אוויר בעומק מצרים, דחק בקיץ 1970 להשמיד את הטיילים. מושינגטון הרחוקה חזר רבין, למעשה, על הסיסמה הידועה: "מה שלא הלך בכוח [תקיפות בעומק] ילך ביותר כוח [תקיפות ההגנה האווירית]", אך הפעם לא נדחתה המצלתו. סביר להניח שהשיקולים שדיין פרס בפני המטכ"ל והתמיכה שלה זכו דעותיו, היו גורם חשוב בהחלטת הממשלה בראשית אוגוסט להסכים להפסקת אש

¹⁸ שם, עמ' 22-25.

¹⁹ שם, עמ' 35-38.

²⁰ שם, עמוד 31.

כחלק מתכנית רוג'יס. זאת למרות שבעת הצגת התכנית, ב-24 ביוני, ראשת הממשלה מאיר שללה אותה בתקיפות. לא כאן המקום לפרט מה היו השיקולים המורכבים מאוד של ארבעת המעורבים במלחמת ההתשה – מצרים ובריה"מ, מצד אחד, וישראל וארה"ב, מצד שני. די אם נאמר כי ההסלמה שחלה בקיץ האלקטרוני, העייפות של שני הצבאות הנלחמים, החששות מהתנגשות בין המעצמות והתכניות של שני הצדדים לשלב הבא – כל אלה הביילו לכדי הסכמה של ישראל ומצרים להפסקת אש לשלושה חודשים. תוך התחייבות לא לקדם כוחות לעבר התעלה.²¹

לסיום נזכיר את המארב המוצלח שחיל האוויר טמן לטייסים הסובייטים ב-30 ביולי (מבצע "רימון 20"). בקרב אווירי הופלו 5 מיגים שהוטסו על ידי סובייטים, והוא נתפס כתגמול והתרעה להנהגת בריה"מ. אין ספק שהפלת המיגים תרמה להעלאת המורל המדוכדך בצה"ל, וגם בחיל האוויר המצרי, אך קשה לראות בה מהלך אסטרטגי (והיא גם לא הקטינה את הנכונות להסכים להפסקת אש).

הפסקת האש נכנסה לתוקף בחצות ליל 7 באוגוסט 1970. היא הופרה מיד על ידי המצרים והסובייטים שקידמו, במהלך שתוכנן מבעוד מועד, את סוללות הטילים לאזור התעלה ואילו ישראל נצרה את חא"ה, למרות ההפרה. ויצמן כינה את חוסר התגובה של צה"ל לקידום הטילים כ"השלמה טכנית ששללה את הדרך המצרית למלחמת יום הכיפורים", והוא לא היה היחיד שטען כך. עם זאת, מדברי דיין והוד שצוטטו לעיל, ניתן להבין שההיגיון שהנחה את ישראל להסכים להפסקת האש תפס גם לגבי ההחלטה לא להגיב להזזת הטילים. ישראל טיפלה בהפרה בדרך שונה מזו שעליה המליצו מפקדים "ניצים". היא שכנעה את הרשויות האמריקאיות שאכן הייתה הפרה ומינפה את האירוע לקבלת אמל"ח רב, גם מסוגים שסורבו קודם לכן: טילים נגד טק"א מסוג "שרייק", פצצות מצרר, תותחים ארוכי טווח, טנקי פטון M-60, פנטומים, מל"ט מסוג "מבט", סוגי חימוש למטוסים וציוד ל"א.²²

²¹ תיאור השיקולים של מצרים ושל ישראל אצל שיפטן, *התשה*, 313-338. ראו גם דברי אלון יריב, כנס ספ"כ, 19.8.1970, א"צ 329/717/1970.

²² המאבק הקשה של אמ"ן בארגוני המודיעין של ארה"ב לשם שכנוע משרד החוץ האמריקאי שהמצרים אכן הפרו את ההסכם תואר על ידי אלי זעירא, *מלחמת יום הכיפורים - מיתוס מול מציאות* (ידיעות אחרונות, 1993), 34-39. סביר להניח שהסיוע שישאל נתנה לארה"ב חודש לאחר מכן, ב"ספטמבר השחור", תרם אף הוא לנכונות לפצות את ישראל באמל"ח.

הפסקת האש נשמרה עד מלחמת יום הכיפורים ואחרי המלחמה החל, בין השאר, ויכוח חדש – באיזו מידה קידום ההגנה האווירית באוגוסט 1970 הביא לקשיים של חיל האוויר באוקטובר 1973.

מי התיש ומי הותש?

הרמטכ"ל בר-לב תאר את תוצאות מלחמת ההתשה כניצחון ישראלי חד משמעי:

קיימות הערכות שונות באשר לשאלת הניצחון במלחמת ההתשה. כאמור אני מכיר אמת מידה אחת לקביעת ניצחון במלחמה והיא קביעת הצד, אשר השיג את מטרתו. המצרים לא השיגו אף מטרה במלחמת ההתשה. הם לא השיגו אף לא פיסת קרקע אחת ולא תמיכה מדינית, אשר תביא להם את התוצאה הרצויה להם. הם נאלצו להפסיק את האש לאחר שבעה עשר חודשי לחימה, בשעה שישראל השיגה את מטרתיה כולן. היא הצליחה למנוע ממצרים הישג ולסיים את המלחמה תוך היפגעות מינימאלית בנפש.²³

בתקופת כהונתו של ויצמן כראש אג"ם, מתחילת ההתשה ועד סוף 1969, היו מחלוקות רבות בינו לבין טל, אבל שררה הסכמה ביניהם על ההשפעה המכרעת של חיל האוויר. לדברי טל, "הירוק", חיל האוויר היה הגורם המכריע, אשר כפה על המצרים את הפסקת מלחמת ההתשה. לויצמן, הנץ "הכחול", היה ברור מאז ומתמיד שחיל האוויר הוא גורם מכריע ולדבריו ניתן היה להכריע את מצרים אילו הופעל חיל האוויר במרוכז למתן מכות כואבות, וכחלק ממערכה רב-זרועית המתמרנת לתוך מצרים גופא.

נאצר שנפטר כחודש אחרי הפסקת האש, טען, כמובן, שמלחמת ההתשה הסתיימה בניצחון מצרי. הוא צייר תמונה שלפיה מצרים הסבה לישראל אבדות רבות ופגעה במורל הלאומי ובסיומה עמד לרשותה צבא נחוש ומצויד כהלכה לסיבוב הבא. יתר על כן, בעזרת ההתשה הבטיחה מצרים שהסכסוך במזרח התיכון לא ירד מסדר היום של הקהילה הבינלאומית וגם מנעה את ההתקבעות המדינית של הישגי ישראל במלחמת ששת הימים.²⁴

²³ חיים בר-לב, "המלחמה ומטרותיה על רקע מלחמות צה"ל", מערכות 266 (נובמבר 1978).
²⁴ ראו דברי מחמד פוזי המצוטטים אצל מוצטפא כבהא, מלחמת ההתשה בראי המקורות המצריים (אוניברסיטת תל-אביב ויד טבנקין), 135-136.

אין סתירה בין טענת בר-לב שישראל ניצחה במלחמת ההתשה לבין התובנה שהתגבשה ביולי 1970 שמחיר תקיפת הטק"א המצרי-סובייטי הוא גבוה מדי ולכן הגיע הזמן לעצור. צה"ל לא הותש במובן שיכולת הלחימה שלו נפגעה – הוא עצר לפני כן. צוותי האוויר פעלו באומץ ובנחישות, אבל מפקד חיל האוויר, הרמטכ"ל והממשלה החליטו שאסור לשחוק אותם רק לשם מניעת גלגול ההגנה האווירית לעבר התעלה. הם הבינו כי בריה"מ מתכוונת לשמר את משטר נאצר וכי המשאבים שהיא מעמידה לרשות הגנת מצרים הם בהיקף שישראל לא יכולה להתחרות בו. ארה"ב הסכימה לספק רק מארזי ל"א, שהתגלו כחסרי תועלת מול טילים מסוג SA-3, אבל סירבה לספק טילים נגד טק"א מסוג "שרייק", פצצות מצרר ואפילו פנטומים (בנוסף ל-50 שאותם אישר הנשיא ג'ונסון והרביעייה האחרונה שלהם נועדה להגיע בספטמבר 1970). בנוסף, לחיל האוויר לא הספיק להכשיר כהלכה צוותי אוויר לפנטומים – מטוסים שהטסתם והפעלתם בקרב היא מורכבת מאוד, במקביל ליכולותיהם המצוינות. יתר על כן, מאחר שיחידות סובייטיות היו כבר מעורבות בלחימה היה מקום לחשש כי הצלחה של מאמצי ישראל בבלימת זחילת ההגנה האווירית ובתקיפת הארטילריה המצרית תביא למעורבות סובייטית עמוקה יותר.

כיוון שכך, אין פלא שבשבוע האחרון של יולי 1970 הסכימה ישראל לתכנית רוג'יס להפסקת האש – תכנית שאותה דחתה מכל וכל בחודש יוני. נכון, הנשיא ניקסון לחץ ואף שלח לראשת הממשלה מאיר שדר עם הבטחות מרגיעות בתחום המדיני ואישר הספקת פנטומים נוספים – אך נראה שהחלטה להסכים להפסקת האש כבר בשלה לאור התוצאות המאכזבות של הלחימה נגד הטק"א.²⁵

לסיכום, ניתן לומר שתמונת הניצחון שצייר בר-לב הייתה נכונה למועד סיום מלחמת ההתשה: מצרים אכן לא יצאה למלחמה כוללת וגם הפסיקה את האש בתעלה אחרי 17 חודשי לחימה ואבדות כבדות. אבל, בסיום ההתשה ואחרי הזזת סוללות הטילים, שיפרה מצרים את מצבה לקראת הסיבוב הבא. בין אוגוסט 1970 לאוקטובר 1973 חלפו שלוש שנים שבהן נערכו שתי המדינות

²⁵ שיפטן, *התשה*, 357-261, ראו גם את דברי דיין והוד בפרוטוקול ישיבת פורום מטכ"ל, 6.7.1970, א"צ 42/64/2012.

וצבאותיהן לסיבוב הבא – די והותר זמן לישראל להרחיב מחדש את פערי היכולות שהצטמצם בקיץ האלקטרוני, ולמצרים לפעול בכיוון הפוך.

לקחי הקיץ האלקטרוני

ההיענות של ישראל לתכנית רוג'רס שבמרכזה עמדה הפסקת אש, והרתיעה מלפעול נגד הפרת ההסכם על ידי מצרים נבעו, ראשית כל, מהצורך בפסק זמן. חיל האוויר נדרש למצוא מענה ולהחזיר את העליונות האווירית, וצה"ל בכללותו היה צריך להתאים את תכניותיו המבצעיות למציאות החדשה. קיתונות דיו רבים נשפכו בוויכוח על היכולת של חיל האוויר להתמודד עם ההגנה האווירית המצרית ועל מידת תרומתו במלחמת יום הכיפורים, ואין בכוונת מאמר זה להידרש לטיעונים של הצדדים בוויכוח. כאן נצביע על שורשי התופעה, על הלקחים שהפיק חיל האוויר אחרי הפסקת האש ועל השתקפותם בהערכות המטכ"ליות לגבי יכולות הבלימה.

בעבודת אחרות הצבעתי על השיקולים המדיניים וההיגיון הצבאי שעל פיהם נערך צה"ל למלחמה כוללת מול מצרים לפני הקיץ האלקטרוני של 1970. באותן עבודות גם טענתי כי היה סיכוי רב לבלום צליחה מצרית בעזרת השילוב של מכשול מים רחב, קו קדמי של מעוזי לחימה ומעוזי תצפית, כוחות שריון סדירים, תשתיות לוגיסטיות וסיוע אווירי חזק.²⁶ הטענה העיקרית של המאמר הנוכחי היא שלקחי המלחמה האווירית ב-1970 חייבו לעשות הערכת מצב חדשה, אחרי הפסקת האש, וכי זו לא נעשתה כראוי. יעידו על כך הדיונים התפיסתיים והתכניות וגם שלושת משחקי המלחמה שהתקיימו ב-1971, שגם בהם הצליחו 300 הטנקים הסדירים לבלום את המתקפה המצרית (המשחקים "בומרנג", "מהלומה" ו"צפע").

בחוכמה שלאחר יום הכיפורים ניתן אף לקבוע כי מערך סוללות הטילים ואמצעי הנ"מ האחרים שהמצרים והסובייטים פרסו וקידמו באביב ובקיץ 1970, היה בבחינת "יוצר שוויון" (למצרים). אך על פי כן צה"ל המשיך לדבוק בהערכה שהסדיר יבלום. האם טחו עיני המטכ"ל? זו החידה האווירית שבה יעסקו פרק זה והבא אחריו.

²⁶ ראו בשלושת המחקרים המוזכרים בהערה 3 לעיל.

פרק זה מבוסס על דיוני פורום המטכ"ל, קד"מים (קבוצות דיון מבצעיות) ודיונים אחרים שהתקיימו בששת החודשים אחרי אוגוסט 1970 ושלפיהם נערך צה"ל לחידוש האש בתעלה. מקור זה מספק תובנות חשובות אף שההיסטוריוגרפיה לא עשתה בו שימוש (מבחינות רבות התקופה מזכירה את מבצע "כחול-לבן" במאי 1973). ניתן ללמוד מהם רבות שכן מדובר בתקופה של שישה חודשים שהייתה אינטנסיבית מבחינת הדיונים התפיסתיים וההכנות בשטח.

מקור חשוב נוסף הוא משחק המלחמה המטכ"לי הגדול "מהלומה" שהתקיים בינואר 1971. משחק זה מאפשר הצצה מאלפת לחשיבה של בר-לב, רמטכ"ל מלחמת ההתשה, ושל אלוף דוד אלעזר, המתורגל, שיהיה רמטכ"ל מלחמת יום הכיפורים, וסיכומי המשחק הקיפו נושאים רבים שהיו בלב הדיונים התפיסתיים בדבר המלחמה הבאה.²⁷

דאגות "הירוקים"

ההתבטאויות של הרמטכ"ל ואלופי המטה הכללי והתוכניות המבצעיות מצביעות על הבנתם את חומרת הבעיה שהציבה ההגנה האווירית המצרית. הצצה ראשונה ללקחים שהפיק המטכ"ל מה"קיץ האלקטרוני" של 1970 מספק כנס ספ"כ שהתקיים באוגוסט 1970, ימים ספורים אחרי הפסקת האש. דברי הסיכום של בר-לב הביעו דאגה:

אם המצב יישאר כפי שהוא היום – זו חצי צרה. כי עדיין חלקים גדולים של התעלה הם פתוחים ואנחנו יכולים להסתדר, בלי להיכנס ליותר מדי פרטים. אבל אם הזחילה הזאת [של ההגנה האווירית לעבר התעלה] תימשך ולא תיעצר אנחנו עלולים למצוא את עצמנו במצב שבו לאורך התעלה יש מערך טילים שונה מזה

²⁷ משחק "מהלומה" מוזכר בהיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים, אך לא בפרוט ותוך התעלמות מהקשרו. "מהלומה" היה משחק יוצא דופן: היחיד בין שתי המלחמות שבו ישראל יזמה את המלחמה. על פי תרחיש הפתיחה צה"ל פלש לירדן ולסוריה במטרה לסכל השתלטות של פת"ח על ירדן (בסיוע הסורים והעירקים), ואחרי 48 שעות לחימה במזרח פתחה מצרים חזית שנייה וכוחותיה צלחו את התעלה. הלקח העיקרי של "מהלומה" כלל לא נגע ליכולת 300 הטנקים הסדירים לבלום את הצליחה, אלא ליכולת של צה"ל לנהל מתקפה בו-זמנית בשתי החזיתות, ובעיקר לאפשרות להוריד לסיני את אוגדה 162, לפני תום הלחימה במזרח, ולתת לה תפקיד מפתח בצליחת התעלה לתוך מצרים (אגב, דעת הרוב הייתה שהורדת האוגדה איננה אפשרית בתנאי אמת). ראו סיכום המשחק והקד"מים בא"צ 355/580/1975 ומסמכים חשובים נוספים המצויים בתיקים הבאים: 114/609/991, 329/78/1976, 328/78/1976, 354/550/1975.

שידענו ביולי 1969 [...] במצב שבו מטוסים לא יוכלו לסייע ולפעול באופן חופשי לאורך התעלה.²⁸

דברים מפורשים יותר השמיע בר-לב בישיבת פורום המטכ"ל ב-28 בספטמבר שבה תאר את התכניות למקרה שתחודש האש בתעלה. הוא אמר שבקרב התעלה מוצבות 30 סוללות טילים והסביר שלהשמיד את כולן "זה מסובך", אך ניתן: "לנקות קטע מסוים על ידי שיתוק של 10 סוללות זה נצטרך לעשות ועל ידי כך נשיג קטע של התעלה, כמחציתה, ללא טילים ואותו צריך יהיה לחרוש במטוסים חריש כזה שתצא להם הנשמה" (הוא התכוון לגזרה מאיסמעיליה וצפונה, שעליה תכנן חיל האוויר להטיל אלפי פצצות). בר-לב הציג את תקיפת הטק"א והארטילריה בגדה המערבית כחלק מתכנית רחבה שכללה מיגון משופר למעוזים ולתשתיות, תקיפות אוויריות בעומק מצרים ותקיפה יבשתית גדולה אל מעבר לתעלה. באשר להשמדת מערך ההגנה האווירית, בר-לב אמר "אני מאוד מסופק אם נוכל לעשות זאת בלי לעבור [את התעלה] עם כוחות רציניים ולעשות את תכניות "זאב" [כיבוש צפון הגדה המערבית של התעלה] ואולי גם "נמר" [כיבוש העיר סואץ על ידי כוח של שתי אוגדות, באיגוף מושט]".

הצצה, מפורטת יותר, מספקת משחק המלחמה "מהלומה" שהתנהל באמצע נובאר 1971, חמישה חודשים אחרי הפסקת האש, שגם ממנו עולה שהמשתתפים היו ערים לקשיים שהציבה ההגנה האווירית המצרית, אך זו לא נתפסה כאיום המחייב שינוי בתכניות ההגנה על סיני. ב"מהלומה" הוטלו על חיל האוויר המשימות הבאות בחזית המצרית:

- א. ינטרל את ח"א המצרי תוך פגיעה בו [על ידי תקיפת המסלולים והדת"קים בשדות התעופה וגם בקרבות אוויר].
- ב. יסייע בהשמדת הכוחות הצולחים והריסת ראשי הגשר.
- ג. יסייע בהתקפות הנגד של כוחותינו ממזרח לתעלה ואחר כך יסייע לצליחתם ולתמרון לתוך מצרים גופא.
- ד. יסייע למבצעים מיוחדים בשטחי האויב.

²⁸ א"צ 329/717/1975, עמ' 45. הטקסט המלא של דברי בר-לב מלמד כי דבריו התייחסו לחידוש מלחמת ההתשה, בצורה מוגברת, בתום שלושת החודשים של הפסקת האש שעלול לדרדר למלחמה כוללת.

ה. יקיים סיורי אוויר רצופים בים התיכון במפרץ אילת ובמפרץ סואץ.

יש לציין כי במסמכי המשחק עצמו – הערכות מודיעין, פקודות מבצע, תמונות מצב ועוד – אין התייחסות מפורשת לקושי שהציבה ההגנה האווירית המצרית לביצוע "השמדת הכוחות הצולחים והריסת ראשי הגשר". למרות זאת, חומרת הבעיה הועלתה על ידי המשתתפים המודאגים. אלוף אדן, מפקד גייסות השריון, שכיהן גם כמפקד אוגדה 162, אמר: "הסכנה העיקרית בגזרה המצרית היא שהצליחה המצרית מתבצעת לפני שצה"ל ערוך. סכנה זו לא קיימת כאשר יש בסיני גם אוגדת מילואים [בנוסף לאוגדה סדירה]". אל"ם אריה שלו, רמ"ח מחקר באמ"ן, אמר: "היעד של מערכת הטילים שבמרחב התעלה הוא לאפשר את הצליחה בחסותה על ידי הגבלת חופש הפעולה של ח"א של צה"ל מלתקוף בצורה מאסיבית את הכוחות התוקפים". אלוף שרון, מפקד פד"ם, שאל במפורש: "מהי ההשלכה של מצב הטילים כפי שהם היום או כפי שיהיו מתוגברים עד אפריל [1971]?"²⁹

פתרונות "הכחולים"

את התשובה של חיל האוויר ניתן לדלות מהאמירות של הוד ושל תא"ל יחזקאל סומך, המפקד האווירי של המצפ"ע, במשחק בסיכומי "מהלומה" ובקד"מים. הוד הסביר שחיל האוויר נערך גם לאפשרות שהמצב יחייבו לסייע בבלימה בתעלה לפני שיספיק להשמיד את ההגנה האווירית:

כאשר אמרתי שיש לנו תכניות לכל אחת מהאפשרויות [האחת, תקיפת הטילים ורק אחריה תקיפת הצולחים, השנייה, תקיפת הצולחים לפני תקיפת הטילים] – התכוונתי לומר שיש לנו תכניות לתקיפת הטילים. זה סוג אחד. יש לנו [גם] תכניות לטיפול במעברים [בצולחים ובראשי הגשר] – גם מבלי לטפל קודם בטילים. אפשר לטפל בכוחות שחוצים את התעלה, או באיזה מקום בחזית [התעלה] בצד המזרחי, גם מבלי לטפל קודם בטילים. אמנם זהו טיפול לא כל-כך יעיל אבל אנחנו הגדרנו את הטיפול הזה כטיפול שלא יאפשר לכוחות האלה [ה"מטופלים"] להילחם גם אם לא ישמיד אותם [...] [בתעלה] יש שתי אפשרויות בסיסיות: [האחת] לטפל בכוחות החוצים את התעלה בלי לטפל במערך הטילים, [והשנייה] לטפל קודם במערך הטילים ואחר כך בכוחות החוצים. בכלל, כל הטיפול הזה הוא לא של 48

²⁹ אדן: קד"ם ראש אג"ם (מצומצם), 29.12.1970, שלו: קדם ראש אג"ם, 30.12.1970, שרון: קבוצת פקודות מטכ"לית, 31.12.1970, עמודים 13-14, שלושתם בא"צ 335/580/1975.

שעות. זה [רק] חמש דקות ואחר כך אתה עושה עוד יעף אחד וזה לוקח עוד שעה, אבל זה לא שלבים של ימים. הכל יכול להתבצע תוך יממה.³⁰

בישיבה קודמת תאר הוד, בתמצית רבה, את הדרך שבה ימנע חיל האוויר צליחה מצרית:

- בלילה קשה לטפל בצליחה ביום ניתן יותר, אפשרי יהיה אפילו לזרוק נפלים.
- ניתן לשבור את הצליחה אך לא בכל המקומות. בכוחות שנכנסו נטפל כל שלא יוכלו להילחם.
- אם ח"א המצרי יכנס לפגיעה [תקיפת כוחותינו] מצבנו יהיה טוב, כי אז הטילים שלהם ישתקו. מצרים תתאבד אם תעשה זאת [ח"א המצרי יתקוף, ולכן הטק"א שלהם לא יופעל וחיל האוויר יוכל להשמיד את מערך ההגנה האווירית].³¹

בסיכום "מהלומה" אמר תא"ל סומך שאחרי שהמצרים פתחו באש המשימה הראשונה של חיל האוויר הייתה "לעזור נגד הצליחה [...] הייתה כאן שאלה אם קודם לתקוף את הטילים או להתחיל ישר [לתקוף את הכוחות הצולחים]". זאת הייתה דילמה בוערת שכן במהלך הלילה הראשון של המשחק המצרים העבירו לגדה המזרחית של התעלה מאות טנקים. ההחלטה שהתקבלה הייתה לתקוף מיד את הצולחים, לפני השמדת הטילים, ולנתק את הגשרים שנפרסו בלילה. "שיטת התקיפה של הגשרים מובנית בקרבנותם לסוללות". הוא הוסיף שביום השני ל"מלחמה" השמיד חיל האוויר את הטילים ואחר גם את הכוחות המצרים שהצטברו בשני ראשי הגשר, וכי חיל האוויר הסתפק בתקיפת השדות המצרים הקרובים ולא תקף שדות רחוקים.³²

מהדברים לעיל ומאמירות נוספות במהלך המשחק עולה התמונה הבאה: ראשית, רוב תכניות חיל האוויר נועדו למצבים שבהם תהיה לצה"ל התרעה ארוכה מספיק לפני תחילת הצליחה המצרית. ההתרעה תיווצר בעקבות שלב התשה מוגברת שיקדים את הצליחה או בגלל יוזמה ישראלית בפתחת המלחמה. שנית, חיל האוויר התכוון לטפל בצליחה המצרית באמצעות תקיפות

³⁰ קבוצת פקודות מטכ"לית, 31.12.1970, עמ' 13-14, א"צ 355/580/1975.

³¹ קד"ים ראש אג"ם (מצומצם), 27.12.1970, שם.

³² סיכום "מהלומה", עמ' 17-18.

"קלע" על הגשרים, על ראשי הגשר בגדה המזרחית ועל הריכוזים בגדה המערבית. טייסי הפנטומים והסקייהוקים שכבר שהספיקו לצבור ניסיון רב, יעשו את העבודה בעזרת מחשבי ניווט והפצצה מתקדמים ופצצות מצרר ונפלים. והעיקר, תקיפות אלה יכולות להתבצע עוד לפני השמדת הטק"א המצרי. שלישית, במקביל, חיל האוויר פיתח תורת לחימה בהגנה אווירית שהתבססה על שימוש רב באמצעי ל"א, תקיפות "חתף" של פנטומים רבים, ובגזרות מסוימות גם על הפגזות של ארטילריה ארוכת טווח. התכניות התייחסו ל"ליחוד הקצוות", חיסול הסוללות בקצה הצפוני והדרומי של התעלה – אזורים שהיו מוגנים פחות ובהם גם תכנן צה"ל לצלוח את התעלה מערבה (מבצעי "נמיה", "זאב" ו"נמר"). רביעית, כל זאת בעזרת היכולות הרבות והחדשות של חיל האוויר בעקבות הסכמת ארה"ב לספק אמל"ח כפיצוי על הזאת ההגנה האווירית המצרית והגידול בסד"כ האווירי ובכשירות צוותי האוויר. רשימת האמל"ח שהחל להגיע הייתה ארוכה וכללה, בין השאר, פצצות מצרר, טילי "שרייק" נגד מכ"ם הסוללות, פצצות אוויר-קרקע אלקטרו-אופטיות מסוג "תשקיף" (AGM-62), מל"טים לצילום, סקייהוקים משופרים (מודל N, שבו הותקן מחשב הפצצה משוכלל, "קריסטל"). ארה"ב גם הסכימה לספק תותחים ארוכי טווח 175 מ"מ (M-107) שבעזרתם פותח תו"ל לתקיפת ארטילריה של סוללות הטק"א.³³ חמישית, מדברי המפקדים ה"כחולים" עולה כי השמדת הטק"א נתפסה לא רק כחשובה לסיוע ל"ירוקים" אלא גם כאמצעי הרתעה, אולי, גם כאמצעי להחזרת העטרה של חיל האוויר ליושנה – אחרי שהקיץ האלקטרוני עמעם את זכר ההישגים המופלאים במלחמת ששת הימים.

הפתרונות מורידים את מפלס הדאגות

מה הבינו "הירוקים" לגבי יכולות חיל האוויר לסייע בבלימה? אל"ם יהודה רשף, רמ"ח מבצעים, אמר בדיונים בהערכות לחידוש האש: "נהדוף ניסיונות צליחה כאלה, וזאת על יסוד הנתונים ששמענו מחיל האוויר, כלומר שהטילים לא יפריעו לזה. לכן אני מאמין שהצליחה תשבר בשלב מאוד מוקדם שלה". בדיון אחר אמר רשף: "התוכניות של חיל האוויר בחלק הגדול מבוססות על תכנונים ריאליים לגמרי בפרטי פרטים". הוא גם הוסיף שאת התכנונים של חיל

³³ ראו דברי ישעיהו לביא, מנכ"ל משרד הביטחון, בפורום מטכ"ל, 28.9.1970, עמ' 7-8.

האוויר "כדאי להציג רק בפורום הרבה יותר מצומצם" – נקודה שנתייחס אליה בהמשך.³⁴

סיכום משחק "מהלומה" משתרע על פני 49 עמודים וכאן נסתפק בהצגת הלקחים שהפיקו שלושת המפקדים ה"ירוקים" הבכירים: חופי הצביע על הקושי של חיל האוויר להשתתף בבלימה בגלל ההגנה האווירית המצרית אך היה אופטימי:

האמון ביכולת חיל האוויר לסייע הרבה [בבלימת מתקפה] ברור לגמרי בחזית המזרחית. כאן לא השתנה דבר ממלחמת ששת הימים. להיפך, [...] מה שאין כך בזירה המצרית. אני יודע שחיל האוויר עדיין מתלבט בנושא, יש נושאים שעדיין לא בדק. לכן חשוב שהעניין עלה וחיל האוויר התחיל לעסוק בו כתוצאה מהתרגיל, ויש לנו הרגשה יותר טובה בעניין זה מבחינת סיוע הקרקע, [למרות] שהיא שונה לגמרי [וקשה יותר] ממה שהכרנו בעבר (סיכום "מהלומה", עמ' 40).

אלעזר אמר שהמשחק העלה לו כמה בעיות בתחום של לוחמה אווירית. הראשונה, צורכי כוחות היבשה בסיוע אווירי במרחב [מוכה] הטילים, בעיה המתייחסת לכל שלבי המערכה: מתקפת-הנגד, הצליחה לגדה המערבית והתמרון לתוך מצרים. השנייה, החשש מפני תקיפות אוויריות על כוחותינו בגלל הקושי להשיג עליונות אווירית מוחלטת. עם זאת, מסקנתו במהלך המשחק הייתה חד משמעית: "ב-13 בחודש [ש"ש+16] מצבנו טוב. [המצרים צלחו בכוח גדול] ואנחנו עושים הכלה, חיל האוויר חורש אותם עד שתצא נשמתם וגם בכוחות היבשה נעלה ונהרוג אותם".³⁵

בר-לב שסיכם את "מהלומה", התייחס ליכולת חיל האוויר לסייע לכוחות היבשה במבצעים השונים. התשובה, לדעתו, הייתה חיובית – "ברור שהתפישה שלנו בהפעלת חיל האוויר במצב כפי הוא קיים היום היא תפישה שנותנת את הפירות המקווים ואשר גם חיל האוויר יכול לעמוד בה". הוא הוסיף שאת שלוש המשימות העיקריות של חיל האוויר [הבטחת שמי המדינה, עליונות אווירית סבירה (לא מוחלטת) וסיוע באמנעה וכל הדברים הקשורים לכוחות היבשה] "החיל היה יכול להשיג במשחק ובמציאיות – בוודאי".³⁶

³⁴ קד"מים רמ"ח מבצעים, 29.12.1970 ו-30.12.1970, א"צ 355/580/1975. רשף "הודאג" משבירה מהירה מדי של הצליחה, שלא תשמיד חלק מספיק גדול של הסד"כ המצרי.

³⁵ קד"ים רמ"ח מבצעים, בבוקר 13.4.1971, א"צ 114/1609/1991.

³⁶ סיכום "מהלומה", עמ' 46.

אם כך אין פלא שלקחי הקיץ האלקטרוני לא שינו את התפיסות הבסיסיות של המטכ"ל הנוגעות להגנת סיני. ניתן לסכמן במילים: יהיה קשה יותר מאשר היה במלחמת ששת הימים, אבל יש עכשיו מכשול מים נוח להגנה וחיל האוויר ימצא פתרון. לכל היותר, נזדקק לעשרות טנקים נוספים כך שהסד"כ בפועל בבלימה יגיע ל-300 כלים. דברים אלה גם מצאו ביטוי בתכנית "סלע" לשנת 1971/2 של פיקוד הדרום, המעודכנת למרץ 1971, שלא הייתה שונה באופן מהותי מהתכנית שנקבעה בפברואר 1970.³⁷

החידה האווירית – מהקיץ האלקטרוני לחורף 1973

רקע

מלחמת יום הכיפורים נפתחה באופן שאיש לא חזה וימיה הראשונים היו כואבים ומאכזבים. הכוחות בסיני לא הצליחו לבלום את הצליחה המצרית ולא קיבלו סיוע משמעותי מחיל האוויר.³⁸ מה היו הסיבות לכך? ועדת אגרנט סיפקה תשובה חלקית בלבד שכן היא נמנעה מלעסוק בעומק בהיבטים האוויריים של המלחמה. אף שכמחצית מתקציב הביטחון הוקדש לחיל האוויר רק בני פלד הוזמן להעיד בפניה בנושאי הלחימה האווירית.³⁹ עבודה זאת אינה מתיימרת לבחון את שורשי הכישלונות שהתגלו במלחמת יום הכיפורים, אלא להאיר סוגיה אחת: היווצרות הפער – אי ההלימה – בין תכניות "הכחולים" ו"הירוקים" לגבי הסיבוב הבא. ההיסטוריוגרפיה עסקה רבות ב-48 השעות שנדרשו על פי תכניות חיל האוויר, בפרוץ המלחמה, להשמדת ההגנה האווירית, והתעלמה מהתכניות של החיל למקרה שיידרש לסייע ליבשה לפני השמדת ההגנה האווירית. בפרק הקודם ראינו שחיל האוויר

³⁷ א"צ 10/296/1982.

³⁸ לא נעסוק בחזית הגולן ששם המצב היה קשה עוד יותר.

³⁹ פלד העיד בשתי ישיבות. גם תא"ל רפאל הר-לב, ראש להק מודיעין העיד, אך השאלות שהופנו כלפיו נגעו בענייני מודיעין ומשמעת (!). סה"כ העידו בפני הועדה כ-76 אישים.

היה מודע לצורך זה וגם נערך לו, במידה מסוימת, אך ההערכות כשלה.

זוג מטוסי מיג 21, MF תחת הכוחות הסובייטים

מהאמור בפרקים הקודמים ברור שאחרי הפסקת האש באוגוסט 1970, הכל היו שותפים לשתי הנחות יסוד: הראשונה, ההגנה האווירית המצרית-סובייטית ביטלה את העליונות של חיל האוויר והשנייה, שהסיבוב הבא יגיע במוקדם או במאוחר. אבל כולם גם חשבו שאובדן העליונות האווירית הוא בעיה זמנית, ושהיערכות חדשה של חיל האוויר תפתור אותה.

עד היום לא נחשף מספיק מה אירע בחיל האוויר בשלוש השנים שחלפו בין תום ההתשה לפרוץ מלחמת יום הכיפורים. ועדת אגרנט נמנעה מלעסוק בנושא והמקור המעמיק העיקרי הוא ספרו של שמואל גורדון, הראוי לשבחים רבים, אך הוא אינו יכול להיות מקור בלעדי. שרשרת הפיקוד של חיל האוויר באותה תקופה, מהוד ופלד ודרומה, כתבו והרצו אחרי המלחמה על הפירוש האישי שלהם ותרמו רבות לשיח ההיסטוריוגרפי אך גם עליהם אי אפשר להתבסס באופן בלעדי.⁴⁰

⁴⁰ מקורות חשובים לזיכרונות המפקדים הם בני מיכלסון ואפי מלצר (עורכים), *מלחמת יום הכיפורים - קתדרת מפקדים וחוקרים* (העמותה הישראלית להיסטוריה צבאית והמרכז לחקר כוח המגן). הכנס התקיים ב-1998, בעיקר השער השביעי: הזירה האווירית. בנוסף ראו עודד מרום ודורית לנדס (עורכים), *מלחמת יום כיפור - לקחים ותובנות לגבי הכוח האווירי* (מכון פישר למחקר אסטרטגי אוויר וחלל, פרסום מס' 53, פברואר 2014).

מה עשו "הכחולים"?

בשלוש השנים הכחולים עשו הרבה מאוד שכן הקיץ האלקטרוני היה מהלומה שהותירה צלקות רבות. הסד"כ גדל והשתכלל: פנטומים, סקיייהוקים משופרים, "נשר" ו"סער" (מיראז' וסופר-מיסטר משופרים), טילי אוויר-קרקע וטילי אוויר-אוויר, פצצות מצרר וחימושים נוספים, מל"טים לתצפית ועוד ועוד. במקביל פותחו שיטות תקיפה בעזרת הסד"כ המשוכלל: תקיפות "קלע" ו"חתף". הטייסים והנוטים למדו לנצל את מלוא היכולות של הציוד החדש ונעזרו בעבודות של ענף חקר ביצועים. בנוסף הוחל בפיתוחים שנועדו לשנות את פני הלחימה האווירית: פיתוח אמצעי ל"א לשיבוש וחסידת מכ"ם בקרת האש של סוללות הטילים ופיתוח נשק מונחה מדויק שיפגע מנגד בסוללות.⁴¹ למרות כל זאת, בימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים הסתבר כי העשייה הרבה מאז קיץ 1970 לא הספיקה. עוד התברר, בחוכמה שלאחר מעשה, שחלק מההערכות הוקדש לנושאים שלא היו קריטיים בהשגת עליונות אווירית. כך, למשל, התכניות לתקיפת שדות התעופה וגם ההדגש הרב שניתן לניהול קרבות אוויר, יחסית להשמדת ההגנה האווירית.

מזיכרונות זאב בונן גם עולה, כי לא הורגשה דחיפות גדולה בקידום יכולות הל"א, כפי שעלה מהעיונים בהקמת המתקן לסימולציית ל"א במכון דוד של רפא"ל (עמ' 61)

מה הבינו "הירוקים"?

האמור בפרקים הקודמים מלמד כי הירוקים היו מודאגים, אך הם לא התייחסו לאובדן העליונות האווירית בקיץ 1970 כאל יוצר שוויון (למצרים) המחייב לבצע חישוב מחדש של התפיסות ושל התכניות המבצעיות ואולי גם של המדיניות. סביר להניח שהמאמצים האדירים שהשקיע חיל האוויר ושתוארו בסעיף הקודם, הרשימו את הירוקים והשפיעו על הערכות ראשי צה"ל – כולם אנשי צבא היבשה. בהיעדר מידע מפורט מספיק על תהליכי הלמידה שעבר חיל האוויר ומעורבות הירוקים בלמידה, קשה להעמיק בבחינת

⁴¹ שמואל גורדון, שלושים שעות באוקטובר: החלטות הרות גורל על הפעלת חיל האוויר בתחילת מלחמת יום כיפור, ספרית מעריב, 2008, 118-114, 128-124. וגם זאב בונן ודן ארקין, רפא"ל ממעבדה למערכה (רפא"ל, 2003). בונן תאר את הקמת מתקן לסימולציות ל"א ואחרי יום הכיפורים את הקמת מטווח הל"א בשדמה (שם, 60-62), את פיתוח פצצת המצרר "טל-1" ומצורים נוספים (שם, 110-112) את "אנדרטה", החוסם החכם להגנה עצמית של מטוסי קרב (שם, 65), "תדמית" פצצה בולשת לטווח ארוך האימא של טיל אוויר-קרקע "חמודון" – Popeye (שם, 178-183).

היבט זה. עם זאת, ניתן להצביע על אירוע אחד שהיה צריך להדליק אור צהוב אצל הירוקים – ההפעלה המבצעית הראשונה של טילי "שרייק" שבקיץ 1970 נתפסו כמענה חשוב להגנה אווירית המצרית ושהכל פינטזו על קבלתם. הטילים הגיעו רק אחרי הפסקת האש והופעלו לראשונה במבצע "טוסטר", כפעולת תגמול על הפלת מטוס ביון מסוג "סטרטוקרוזר" מעל שטח סיני. ב-18 בספטמבר תקפו עשרה פנטומים שבע סוללות SA-2 בגזרה המרכזית, ירו 12 טילי "שרייק" ואף אחד מהם לא פגע. הסיבה – מפעילי הסוללות כיבו את מכ"ם העקיבה והשרייקים איבדו את מטרותיהם. זהו טריק ישן נושן שהופעל בצפון וייטנאם בשנים 1967-1968 ומוזר שחיל האוויר התעלם ממנו.⁴²

רמז על האופן שבו הבינו הירוקים את הערכות חיל האוויר מספקת עדות אלעזר בפני ועדת אגרנט:

אני יכול לומר שלי הייתה די אמונה בקליעים [תקיפות "קלע" שעליהן התבסס הסיוע ל"ירוקים", לפני שלב השמדת מערך הטילים]. כי כאשר חיל האוויר פיתח את שיטת הקליעים הלכתי בעצמי להתרשם והביאו אותי עוד לפני שנה-שנה וחצי בערך למטווח של חיל האוויר ואני ישבתי במרחק של כארבע מאות מטר מהמטרה שהם הפציצו אותה בשיטת קלע [בפצצות לא אמתיות, כמובן] ובפגיעות מאוד מדויקות.⁴³

שורשי הכישלון

אם תיאור שני האירועים דלעיל הוא מדגם מייצג, הרי שמדובר בחוסר הלימה בין תכניות הירוקים והכחולים בנושאים מבצעיים מרכזיים. אופטימיות יתר

⁴² במספר הזדמנויות העיר הוד, בצדק, כי הבעיות המבצעיות שם היו שונות, אבל סביר להניח כי ערנות רבה יותר מצד חיל האוויר הייתה תורמת ללמידה. על הקשיים של ארה"ב בהתמודדות עם ההגנה האווירית בצפון וייטנאם יש ספרות רבה מאוד וכאן נסתפק בהפניה למקורות הבאים:

Craig C. Hannah, *Striving for Air Superiority*, (Texas: A&M University Press, 2002), Ch. 4.
Anthony M. Thornborough & Frank B. Mormillo, *Iron Hand: Smashing the Enemy's Air Defenses* (Patrick Stephens limited, 2002), Ch. 1- 3.

⁴³ ועדת אגרנט, עדות רב אלוף דוד אלעזר, ישיבה 74, 17.2.1974, אתר ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון. במהלך העדות אמר אלעזר כי הורה להפסיק את תקיפות "קלע" בתעלה בליל ה-6/7.10.1974 שכן הן אינן יעילות. תקיפות "קלע" התבצעו על ידי פנטומים וסקייהוקים בשיטה שהטילה את הפצצות מגובה נמוך מאוד לפני כניסת המטוסים לאזור מוכה טילים. על כך אמר האלוף (מיל') דוד עברי: "מה שעשינו ביום הכיפורים [בתקיפות] "קלע" היה יותר התאבדות מאשר תקיפה". המחבר מודה לסא"ל (מיל') דן שיאון על שהעמיד לרשותו את רישום הריאיון שהוא קיים עם עברי ביום 5.3.2012.

של חיל האוויר וקבלה לא-ביקורתית של תכניות החיל על ידי צמרת צה"ל הן שילוב מסוכן הטעון בירור והסבר.

ניתן לשער כי השורשים נעוצים באווירה האופורית ששררה אחרי ההצלחה האדירה של חיל האוויר במלחמת ששת הימים, הישגיו בקרבות אוויר במלחמת ההתשה והשמדת ההגנה האווירית בחצי השני של 1969. לכן, באותם ימים נתפס קיץ 1970 כמכה קלה בכנף שהזמן והתושייה ירפאו אותה, ולא ככיוף הכנף. לאווירה שאחרי מלחמת יום הכיפורים כונתה "ביטחון עצמי מופרז", "יוהרה", "זלזול באויב" ועוד, היו שותפים הכחולים והירוקים כאחד. נתחיל בכחולים, שהיו בטוחים שימצאו פתרון להגנה אווירית, לפני הסיבוב הבא, על אף חוסר ההצלחה של האווירייה של ארה"ב להתמודד עם ההגנה האווירית של צפון וייטנאם. דברי הוד מספקים תובנה חשובה:

אני דבר אחד יכול לציין, שהוא היה לי קצת מוזר אבל נוח מאוד. שאיש לא התעניין בכלל בתכניות האוויריות. אחד הפרדוקסים הגדולים של המלחמה הזו הוא שכל כך היו מודאגים מהצבא בסיני ומהשריון בסיני שבנושא האווירי לא התעניינו. היה ברור לרמטכ"ל שלח"א יש תכנית. אבל לפי הערכתי הוא לא הכיר את התכנית וגם לא התעניין בה. הוא, על כל פנים, לא עסק בה באותה אינטנסיביות שעסקו בהצגות תכניות אחרות. התכנית האווירית הייתה מוצגת על ידי באופן כללי והיא תמיד יצאה מנקודת מוצא, שקודם כל אנו הולכים על ח"א המצרי.

כך תיאר הוד, בשנת 1969, את עבודת המצפ"ע במלחמת ששת הימים ודבריו מצביעים על בעיה עמוקה בתרבות הצה"לית.⁴⁴ הוד גם העיד על החלטתו לשגר את כל הסד"כ האווירי מלבד 12 מיראזים ("שגם הם לא נשארתי") למבצע "מוקד" ובכך לחשוף את ישראל במשך שעותיים-שלוש, לתקיפה מסוכנת אפשרית מצד חיל האוויר הסורי: "לא היה מי שיעשה על זה צ'לנג [challenge – "אתגור"]". הוא הוסיף ואמר:

אני לא חושב שמישהו, בשלב כזה יכול לעשות ביקורת על תכנון טקטי מפורט, שהוא מעובד על ידי המומחים הכי טובים שיש לצה"ל בנושאים אלה. ומבחינה זו

⁴⁴ עדות מפקד חיל האוויר, אלוף מרדכי הוד, בפני חוקר ממחלקת ההיסטוריה, 14.11.1969, עמ' 4-3, א"צ 192/1156/1974.

אני חושב שזו אחת ההוכחות הכי חזקות למבנה הארגוני הנוכחי של צה"ל. שאין דרג של מטכ"ל מעל חיל האוויר שצריך בשעת מלחמה לעשות אבולוציה – האם אתה עושה את המלחמה כמו שצריך; או לא.

לדעתו זה המבנה הנכון, שבו אגף מבצעים לא עושה "צילנאים" של חיל האוויר, כפי שהוא עושה לפיקודים המרחביים ואפילו למפקדת גייסות שריון (עמ' 19). דרוש מחקר נוסף על מנת לראות האם התרבות האירגונית שתוארה, השתנתה לטובה אחרי מלחמת ששת הימים. ניתן לשער שהתשובה שלילית שכן חלק נכבד מאלופי המטכ"ל מילאו תפקידים בכירים כבר במלחמת ששת הימים, מה גם שקשה לשנות תרבות אחרי ניצחון מזהיר. נעבור לירוקים שגם הם לא סבלו מחוסר ביטחון עצמי. הם היו בטוחים ביכולתם לבלום צליחה מצרית באמצעות כוחות השריון, מעטים מול רבים, אפילו אם תהיה בעיה בקבלת סיוע אווירי. הם העריכו שגם אם "החרישי" האווירי לא יהיה עמוק, כפי שמבטיחים הכחולים, ניתן יהיה להתגבר על הצולחים.

חשוב להדגיש כי הביטחון העצמי של שתי הזרועות נשען על הנחת יסוד שלה היו שותפים כולם: לפני פרוץ הסיבוב הבא תהיה לצה"ל התרעה ארוכה מספיק. התרעה זו, יומיים לפי דעת המחמירים ושבוע לפי דעת המקלים, תאפשר לגייס את עוצבות המילואים באופן מסודר ולפרוס בסיני לפחות שתי אוגדות, וגם חיל האוויר יהיה ערוך היטב לפני פרוץ הלחימה. ההתרעה תאפשר להוריד לסיני ארטילריה ארוכת טווח שתפגע בטילים ובאמצעי ל"א וגם תאפשר לעדכן את בנק המטרות ולרענן את התכניות המבצעיות. הנחה זאת נגזרה מהאמונה שמלחמה כוללת תפרוץ רק אחרי הצלחה מצרית בסיבוב נוסף של מלחמת התשה מוגברת ושהיא לא תהייה בבחינת רעם ביום בהיר.

יתר על כן, במטכ"ל ובחיל האוויר האמינו שברגע האמת יורשה לחיל האוויר לתת מכה מקדימה שתביא להישגים גדולים, גם אם לא כמו אלה של מלחמת ששת הימים – אמונה שהתבססה על אמירות מפי שר הביטחון והרמטכ"ל. יעידו על כך דברי דיין ואלעזר, ב-13 ביוני 1973, בישיבה משותפת של פורום מטכ"ל עם מפקדי הלהקים ושבה הוצגו התכניות המבצעיות של חיל האוויר: "לא יעלה על הדעת שלא נקדים לתקוף אם יהיה אפילו שמץ של חשד שהאויב

עומד לתקוף". שימו לב, מדובר על מתן אישור לתקיפה מקדימה, אפילו כאשר קיים רק "שמץ של חשד".⁴⁵

התפיסה היסודית, שאותה ביטאה עדות הוד, הייתה של "ירוקים", בכל דרג, אין תרומה של ממש לתכנונים המבצעיים והיא הביאה גם בהדרתם מדיונים. הוד אמר בסיכום משחק המלחמה המטכ"ל "מהלומה" בפברואר 1971:

יש לי בקשה. התרגיל הזה העלה הרבה מאוד דיונים וויכוחים על שיטות הלחימה של חיל האוויר, אמצעי הלחימה החדשים שלנו והערכות על יכולותיו של חיל האוויר. אני נורא הייתי רוצה שזה לא ישמש נושא לדיונים בבתי הספר השונים של צה"ל ולא חומר רקע בהרצאות או בתכנונים או בכל הזדמנות אחרת. כאשר יזכירו את זה יאמרו: אבל בתרגיל הזה, או מתוך איזה סיבה אחרת, חיל האוויר יכול או לא יכול. אם הוא יכול או לא יכול – נדמה לי שכדאי להשאיר זאת לחיל האוויר אשר יוכיח בעתיד אם הוא יכול או איננו יכול. כפי שעשה זאת בעבר. גם בעבר היו על כך חילוקי דעות והערכות. אבל בעבר זה לא היה כל כך מסוכן לנו כפי שזה היום. היום זה הרבה יותר רגיש ועדין. ומיד הייתי מבקש שזה לא יתפשט ויהיה נחלת דיונים תורתיים או בבתי הספר השונים.⁴⁶

הוד אמר, במילים אחרות, שהלחימה האווירית היא נושא קריטי-סודי ולכן סימכו עלינו שנדע לטפל בנושא, כפי שהוכחנו במבצע "מוקד". בקשתו של הוד נענתה ובר-לב אמר כי "מטעמים מובנים לא נכנסנו בפורום הזה לפרטי הפרטים [של כל הבעיה האווירית]"⁴⁷.

סיכום

במלחמת יום הכיפורים הופתע צבא היבשה משפע אמצעי הנ"ט המצרים שנטרלו את האפקטיביות של עוצבות השריון בתחילת המלחמה. לעומת זאת, חיל האוויר לא הופתע ממערך ההגנה האווירית המצרי המשוכלל. החיל טעם מעוקצו בקיץ האלקטרוני של 1970 ומאז הוא נערך להכניעו ולהחזיר לעצמו את העליונות האווירית. למרות זאת, בתחילת המלחמה לא הצליח חיל האוויר

⁴⁵ פלד כתב שקביעה זו התקבלה ללא סייג על ידי כל משתתפי הפורום. ראו בני פלד, ימים של חשבון, (מודן, 2004), 370-373, וגם שמעון גולן, "המכה האווירית המקדימה בפרוץ מלחמת יום הכיפורים", מערכות 373 (נובמבר 2000): 52-53.

⁴⁶ סיכום "מהלומה", א"צ 355/580/1975, עמ' 34.

⁴⁷ שם, 46.

לסייע באופן משמעותי לבלימת הצליחה המצרית; הוא ביצע משימות חשובות אחרות אך הסיוע לא היה אפקטיבי, על אף האבדות הרבות של טייסים ומטוסים.

מאמר זה התחקה על שורשי הכשל משני כיוונים: האחד, התכניות של חיל האוויר להגנת סיני במלחמה כוללת ומידת האפקטיביות שלהן. השני, האופן שבו המטכ"ל בחן את תכניות חיל האוויר והתאים מחדש את תכניות ההגנה. למרבה הצער, עדיין לא נחשפו די מקורות ראשוניים המאפשרים לענות על השאלות הרבות שמעלה המחקר, וזאת למרות שחלפו כבר יותר מארבעים שנים מאז המלחמה.

בכפוף לצורך להעמיק את המחקר, ובהסתמך על מספר צנוע מאוד של מקורות שכבר נחשפו, ניתן להגיע למסקנות הבאות:

ראשית, חיל האוויר לא הספיק לפתח תפיסה מבצעית שתאפשר לו לסייע בבלימת צליחה מצרית במלחמה כוללת הפורצת בהתרעה קצרה ובוודאי שלא במציאות מדינית האוסרת להנחית מכה מקדימה. תכנית "שריטה" שאמורה הייתה לטפל בהכרח לסייע בבלימה לפני השמדת ההגנה האווירית לא הייתה מבצעית ובשיח של אחרי מלחמת יו"כ היא מצטיירת כאליבי של האלוף הוד ולא יותר.

שנית, הקושי של חיל האוויר לפתח תכניות מבצעיות שתתמודדנה עם האתגרים של ההגנה האווירית הסובייטית-ערבית, לא גרם לבחינה מחדש, מהשורש, של תכניות ההגנה על סיני ושל העמדות המדיניות של הממשלה. לפני הקיץ האלקטרוני של 1970 התבססו התכניות על 300 טנקים סדירים שיבלמו צליחה מצרית, והן לא השתנו מהותית עד מלחמת יום הכיפורים.

בחינה מחדש הייתה יכולה להצביע כי בגלל אובדן העליונות האווירית עלולות התוצאות של הפתעה, בגלל כישלון מודיעיני, להיות הרות אסון. תובנה כזאת הייתה מחייבת לשקול חלופות לתכניות ההגנה לסיני – החזקת אוגדה נוספת דרך קבע או אימוץ "שיטת ההגנה הקלאוזביצית" שבר-לב ואלעזר דחו (לאפשר לכוחות מצרים גדולים לחצות את התעלה ואחר כך להשמידם בלוחמת שריון). אולי, אפילו, לשנות את התפיסה המדינית – למשל, לקבל את תכנית דיין לנסיגה חלקית ופתיחת התעלה.

שלישית, אפשר להבין מדוע שלוש שנים לא הספיק לחיל האוויר למצוא מענה טכנולוגי ומבצעי לאתגרי ההגנה האווירית. לאווירייה של ארה"ב שנלחמה

בווייטנאם נדרש זמן ארוך יותר, ואפילו לחיל הים הישראלי נדרשו שנים רבות למצוא מענה לאתגר של ספינות הטילים שהסובייטים סיפקו לציי מצרים וסוריה. קשה יותר לקבל את אי התאמת האסטרטגיה של ישראל והתפיסות של צה"ל לאובדן העליונות האווירית. קשה עוד יותר להבין ולקבל את טענתו של האלוף טל שהתפיסות לא הופרכו במלחמת יום הכיפורים וכי הבעיה הייתה שהן לא יושמו.⁴⁸

רביעית, ניתן לחשוב הסברים רבים לליקוי המאורות במטכ"ל שלו תרמו "הכחולים" ו"הירוקים" כאחד. סביר להניח שהמחדל המודיעיני הוא הסבר מרכזי וכך גם הביטחון העצמי המופרז של המפקדים האוויריים והיבשתיים. הלקחים המרכזיים שעולים מהמקרה שנבחן הם שלושה: הראשון, החשיבות של שילוב אמתי של התפיסות והתוכניות המבצעיות של הזרועות ושל החילות. השני, שבדיקת תכניות מבצעיות חייבת לכלול גם חשיפתן למצבי קיצון (דבר שלא נעשה במשחקי המלחמה המטכ"ליים שנערכו בשנים 1971 ו-1972).⁴⁹ השלישי, הצורך בהתנתקות מתפיסות קודמות, גם אם הן הצליחו בעבר, אף אם משמעות הדבר החלפת מפקדים בכירים אחרי ניצחון.

שלושת הלקחים הם טריוויאליים למדי ואינם בבחינת תגלית מרעישת. דווקא משום כך יש עניין במקרה המתואר שכן הם מבליטים את הצורך להתמודד עם התנהלות שמביאה לכישלונות שחוזרים.

את המשך הקושי לשלב את מבצעי זרוע היבשה עם אלה של חיל האוויר תיאר אברהם רותם בהקשר למלחמת לבנון הראשונה. הוא הצביע כי למרות ההצלחה המוחצת של "ערצב 19", הרי שיתוף הפעולה בין הזרועות בהמשך המלחמה סבל מקשיים רבים. לעומת זאת, יש מקום לתקווה כי בשנות ה-2000 חל שיפור משמעותי, על כך מסופר במאמרו של אפרים סגולי שתיאר את מבצע "ימי תשובה", בסוף קיץ 2004.⁵⁰

⁴⁸ עדותו בפני ועדת אגרנט, *דין וחשבון שלישי ואחרון*, כרך רביעי, 1975, עמ' 1339.

⁴⁹ שאול ברונפלד, "הסדיר יבלום? – הארה מחמישה משחקי מלחמה", *בין הקטבים*, (יתפרסם בקרוב).

⁵⁰ אברהם רותם, "התפר הפרום: השתתפות חיל האוויר בלוחמת היבשה במלחמת שלום הגליל", *מערכות* 413 (יולי 2007); אפרים סגולי ורפי רודניק, "מבצע מוקד – עוגן או משקולת תפיסתית", *בין הקטבים*, גיליון 11-12, צה"ל: מרכז דדו, יוני 2017.

רשימת מקורות

- אדמסקי, דימה. *מבצע קווקז*. מערכות. 2006.
- אלעזר, דוד (עדות). *ועדת אגרנט*. ישיבה 74. 17.2.1974. אתר ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון.
- בונן, זאב וארקין, דן. *רפא"ל ממעבדה למערכה*. רפא"ל. 2003.
- ברונפלד, שאול. "הסדיר יבלום: – הארה מחמישה משחקי מלחמה", *בין הקטבים*. (יתפרסם בקרוב).
- ברונפלד, שאול. "מגננה – הפן השני של מארס" *בין הקטבים*. גיליון 4. צה"ל: מרכז דדו. יולי 2015.
- ברונפלד, שאול. *משחקי מלחמה מטכ"ליים 1968-1971*. צה"ל: פרסומי מרכז דדו. מאי 2016.
- בר-לב, חיים. "המלחמה ומטרותיה על רקע מלחמות צה"ל". *מערכות* 266. נובמבר 1978.
- גולן, שמעון. *מלחמה ביום הכיפורים*. הוצאת מערכות והמחלקה להיסטוריה. 2013.
- גולן, שמעון. "המכה האווירית המקדימה בפרוץ מלחמת יום הכיפורים". *מערכות* 373. נובמבר 2000.
- גורדון, שמואל. *שלושים שעות באוקטובר: החלטות הרוח גורל על הפעלת חיל האוויר בתחילת מלחמת יום כיפור*. ספרית מעריב. 2008.
- שיפטן, דן. *התשה*. מערכות. 1989.
- שלום, דני. *רוח רפאים מעל קהיר*. באוויר – פרסומי תעופה וחלל, 2007.
- ויטן, אלכס. "מעורבות והתערבות הסובייטית במצרים 1970-1972". *מערכות* 289-290. אוקטובר 1993.
- ויצמן, עזר וגולדשטיין, דב. *לך שמים – לך ארץ*. תל אביב: ספרית מעריב. 1975.
- זעירא, אלי. *מלחמת יום הכיפורים- מיתוס מול מציאות*. ידיעות אחרונות. 1993.
- טל, ישראל (עדות בפני ועדת אגרנט). *דין וחשבון שלישי ואחרון*. כרך רביעי. 1975.
- כבהא, מוצטפא. *מלחמת ההתשה בראי המקורות המצריים*. אוניברסיטת תל-אביב ויד טבנקין.
- לביא, ישעיהו. (מנכ"ל משרד הביטחון). *פורום מטכ"ל*. 1970. 28.9.

- מיכלסון, בני מלצר, אפי (עורכים). *מלחמת יום הכיפורים- קתדרת מפקדים וחוקרים*. העמותה הישראלית להיסטוריה צבאית והמרכז לחקר כוח המגן). 1998.
- מרום, עודד לנדס, דורית (עורכים). *מלחמת יום כיפור – לקחים ותובנות לגבי הכוח האווירי*. מכון פישר למחקר אסטרטגי אוויר וחלל, פרסום מס' 53. פברואר 2014.
- סגולי, אפרים ורודניק, רפי. "מבצע מוקד – עוגן או משקולת תפיסתי". *בין הקטבים*. גיליון 11-12. יוני 2017.
- פלד, בני. *ימים של חשבון*. מודן. 2004.
- רותם, אברהם. "התפר הפרום: השתתפות חיל האוויר בלוחמת היבשה במלחמת שלום הגליל". *מערכות* 413. יולי 2007.
- Hannah, Craig C. *Striving for Air Superiority*. Texas: A&M University Press. 2002: Ch. 4.
- Thornborough Anthony M. & Mormillo, Frank B. *Iron Hand: Smashing the Enemy's Air Defenses*. Patrick Stephans limited. 2002: Ch. 1- 3.

מסמכי ארכיון צה"ל:

- 192/1156/1974: עדות מפקד חיל האוויר, אלוף מרדכי הוד, בפני חוקר ממחלקת ההיסטוריה, 14.11.1969.
- 355/580/1975: סיכום המשחק והקד"מים.
- 355/580/1975: סיכום מהלומה.
- 355/580/1975: קבוצת פקודות מטכ"לית, 31.12.1970
- 355/580/1975: קד"מים רמ"ח מבצעים, 29.12.1970 ו-30.12.1970
- 354/550/1975
- 329/717/1975
- 335/580/1975: אדן: קד"ם ראש אג"ם (מצומצם), 29.12.1970, שלו: קדם ראש אג"ם, 30.12.1970, שרון: קבוצת פקודות מטכ"לית, 31.12.1970
- 329/78/1976
- 328/78/1976

- 329/717/1977 : כנס ספ"כ. 13.1.1970.
- 10/296/1982
- 114/1609/1991 : קד"ם רמ"ח מבצעים, בבוקר 13.4.1971.
- 114/609/1991
- 42/64/2012 : ישיבת פרום מטכ"ל. 6.7.1970.
- 10/10/2013